

## АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТІЙКОСТІ ДО СТРЕСУ У КУРСАНТІВ – МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

*УДК 159.947:355.01*

**К. В. Кім**

Актуальність дослідження стійкості до стрес-факторів на етапі професіоналізації курсантів ВВНЗ МВС, СБУ, ДПСУ та інших правоохоронних органів держави обумовлена, насамперед, тим, що їх професійна діяльність є одним з напружених (у психологічному аспекті) видів соціальної діяльності і входить до групи професійно-екстремального профілю. Висока стресонасиченість правоохоронної діяльності обумовлена присутністю у її складі таких стрес-агентів, як соціальна оцінка, невизначеність, повсякденна рутинна, ризик для життя та здоров'я тощо. Тому стійкість до стресу, високий рівень професійної адаптації, на думку вітчизняних вчених у галузі психології діяльності в особливих умовах та юридичної психології, визнається одним з головних факторів професійної придатності до правоохоронної діяльності, що дозволяє розглядати стійкість до стресу (фрустраційну толерантність) як професійно значиму якість особистості [3–4; 6; 9–14].

Як показав проведений аналіз літератури з проблеми, на цей час, з одного боку, накопичена значна кількість результатів багатопланових досліджень, присвячених вивченню стійкості до стресу, а з другого боку, багато авторів відзначають складність і багато у чому суперечливість та недостатність концептуальних і методологічних розробок даного психологічного феномена. Тим часом використання даних про рівень стійкості до стресу й факторів, що детермінують її, отриманих при обстеженні курсантів правоохоронних ВВНЗ, являє собою певну цінність із погляду надійності прогнозування подальшої реальної діяльності. У цьому сенсі певний інтерес являють проведені за останні роки дослідження вітчизняних науковців [1–2; 5; 7–8 та ін.].

Метою даної статті є інтерпретація аналізу результатів емпіричного дослідження стійкості до стресу у курсантів – майбутніх правоохоронців.

Звернемося до аналізу кореляційних зв'язків між показниками стійкості до стресу й індивідними, особистісними та суб'єктно-діяльними характеристиками, отриманими в результаті емпіричного дослідження курсантів. Із усієї сукупності індивідних властивостей ми відібрали ті, які найбільш часто згадуються у літературі у зв'язку з досліджуваною проблематикою, – формально-динамічні (особливості темпераменту). Як на показники стійкості до стресу будемо орієнтуватися на дані таких шкал використовуваних методик: емоційна лабільність (16 PF), емоційний комфорт (МОО), нервово-психічна стійкість (СПА), шкала “боязкість – сміливість” (16 PF), що характеризує стійкість до стресу.

Отримані зв'язки індивідних властивостей зі стійкістю до стресу можна трактувати як позитивний внесок кожної з цих властивостей у стрес-резистентність. Позитивний вплив сили нервової системи на ступінь опірності стресу є опосередкованим швидше за все великою витривалістю осіб з даною типологічною особливістю до дії стресогенних впливів. За результатами дослідження, з метою виявлення специфічних властивостей та якостей, що обумовлюють стійкості до стресу, був проведений порівняльний аналіз кореляційних даних між групами курсантів з різними показниками стійкості до стресу. Рівень статистичної значимості розбіжностей між перемінними у вибірках випробуваних курсантів, наведений у таблиці, дозволяє констатувати, що достовірних розбіжностей за індивідними властивостями між групами курсантів з різними показниками стійкості до стресу не виявлено. Це свідчить, що абсолютні значення індивідних властивостей безпосередньо не визначають рівень стійкості до стресу, а можливо, даний фактор опосередковано включається через суб'єктно-діяльнісні та особистісні детермінанти. Поряд із цим виявлені кореляційні зв'язки у групі курсантів з високими показниками стійкості до стресу й показниками інтроверсії, що свідчить про домінантність внутрішнього світу (власних норм, правил) і внаслідок цього меншу схильність до стресогенних впливів.

Таблиця

**Порівняльний аналіз кореляційних даних, що відображають розбіжності між перемінними у різних вибірках курсантів**

Показник	Курсанти з низьким рівнем стійкості до стресу	Курсанти із середнім рівнем стійкості до стресу	Курсанти з високим рівнем стійкості до стресу
Інтроверсія / екстраверсія	0,841/0,788	0,538/0,243	0,644/0,842
Покірно-залежний стиль поведінки	0,616	0,324	-
Агресивно-владний стиль поведінки	0,656	-	-
Компромісний стиль поведінки	-	0,745	0,875
Прагнення до домінування	0,985	0,448	-
Ситуаційна тривожність	0,888	0,456	-0,798
Мотивація досягнення успіху	-	0,726	0,915
Мотивація уникнення невдач	0,835	0,478	-
Зовнішній локус контролю	0,861	0,339	-
Внутрішній локус контролю	-	0,624	0,932

У курсантів із середніми показниками стійкості до стресу так само виявлена тенденція до інтровертованості, хоча є й незначний зв'язок з показниками екстраверсії. У групі з низькими показниками стійкості до стресу виявлено, що зниження емоційної лабільності пов'язане з екстравертованістю випробуваних. Це здійснюється, на наш погляд, за рахунок підвищеної включеності екстравертів у соціальні взаємодії, що можливо й буде суттєво зменшувати вплив стрес-факторів.

Особливості характеру майбутньої діяльності, що беруть участь у процесі протидії стресорам, мають деякі особливості залежно від рівня стійкості до стресу самих курсантів. У групі курсантів з високим рівнем стійкості до стресу виявлена наявність високих оцінок за шкалами, відповідальними за такі якості, як витримка, реалістичність, суворість, завзятість, наполегливість, практич-

ність. Можна зробити висновок про позитивний зв'язок ( $r = 0,874$ ) даних якостей та показників стійкості до стресу.

Частину курсантів з низьким рівнем стійкості до стресу відрізняє наявність неадекватно високих показників моральної нормативності у поєднанні покірного, конформного стилів поведінки у спілкуванні. Дані результати відображають ступінь значимості соціальних норм і сприяють формуванню та закріпленню пасивно-оборонних поведінкових патернів на стрес-фактори, відповідно обмежуючи вияв активних форм поведінки. Так само для курсантів з низьким рівнем стійкості до стресу характерними є наявність зв'язку високих показників моральної нормативності, прагнення до домінування та перевага агресивного й владно-домінантного стилю у міжособистісному спілкуванні, що так само є способом зниження нервово-психічного напруження.

У групі курсантів із середнім рівнем стійкості до стресу виявлений незначний зв'язок показників стійкості до стресу й покірного, конформного стилю поведінки у міжособистісному спілкуванні і значний зв'язок показників стійкості до стресу й компромісного стилю поведінки. Це, на наш погляд, можна пояснити тим, що у звичайних "життєвих ситуаціях", які не вимагають у вирішенні значних зусиль у майбутніх правоохоронців, переважає компромісний стиль поведінки у проблемних професійних ситуаціях, ситуаціях підвищеної складності, коли необхідна мобілізація внутрішніх сил особистості, спрацьовує захисний механізм у вигляді покірного, конформного стилю поведінки.

У курсантів з високими показниками стійкості до стресу переважають чуйний та компромісний стилі поведінки у спілкуванні. Це свідчить про те, що гармонічний внутрішній стан сприяє адекватним, зрілим формам міжособистісної взаємодії, які, у свою чергу, так само є значною профілактикою стресу. Курсантів з низьким та середнім рівнем стійкості до стресу відрізняють низькі показники самоприйняття і прийняття інших, що свідчить про позитивний внесок гармонічного стану особистості й соціальної терпимості у структуру стійкості до стресу майбутніх правоохоронців. Наявність кореляційних зв'язків особистісної та реактивної тривожності з показниками стійкості до

стресу в курсантів з низькими та середніми значеннями стійкості до стресу логічно свідчить про негативний вплив внутрішньої конфліктності, непевності, занепокоєння на характеристику стійкості до стресу курсанта. Слід зазначити, що у курсантів із середніми значеннями показників стійкості до стресу даний зв'язок менш виражений, ніж у групі з низькими показниками стійкості до стресу.

Для курсантів з високим рівнем стійкості до стресу характерна наявність зв'язків показників стійкості до стресу й мотивації досягнення успіху. У групі курсантів із середнім рівнем стійкості до стресу виявлений значний зв'язок показника стійкості до стресу й мотивації досягнення успіху та незначний зв'язок показника стійкості до стресу з мотивацією уникнення невдач. У курсантів з низьким рівнем стійкості до стресу виявлене домінування зв'язків показників стійкості до стресу й мотивації уникнення невдач, у зв'язку з цим можна припустити про специфічність зв'язку мотивації та стійкості до стресу й про значну роль мотивації у формуванні стійкості до стресу під час навчання курсанта у вищому навчальному закладі.

Виявлена взаємодія показників екстернальності-інтернальності й показників стійкості до стресу в обох досліджуваних групах, що відображає такі тенденції: у курсантів з низьким рівнем стійкості до стресу превалюють зв'язки показників стійкості до стресу й екстернальності. Ми схильні пояснити це тим, що часті невдачі у різних сферах діяльності призводять до підвищення рівня нервово-психічної напруженості, це негативно позначається на внутрішній локалізації контролю над значимими подіями й у свою чергу сприяє розвитку та функціонуванню механізму протидії стресу типу “захисної екстернальності”.

У курсантів із середнім рівнем стійкості до стресу відзначається сильний зв'язок показника стійкості до стресу й інтернальності, однак так само є присутнім і слабкий зв'язок показника стійкості до стресу й екстернальності, що свідчить про ситуаційне регламентування відповідальності за ситуацію. У курсантів з високим рівнем стійкості до стресу виявлене домінування зв'язків внутрішнього локусу-контролю та показників стійкості до стресу – це виявля-

ється в ефективному протистоянні стрес-факторам і сприяє активізації життєвої позиції у цілому.

Підбиваючи підсумок аналізу змісту факторної структури стійкості до стресу курсантів, виділимо основні тенденції. Зі ступенем стійкості до стресу найбільш тісно пов'язані такі характеристики: мотивація досягнення успіху, інтервальний локус контролю, адекватний рівень самоприйняття та прийняття інших (соціальна терпимість), комунікативна компетентність, що знаходить реалізацію у компромісному й чуйному стилі поведінки у міжособистісному спілкуванні, адекватна моральна нормативність і самооцінка професійно значимих якостей, нервово-психічна стійкість та емоційний комфорт. Особливо слід зазначити роль інтелектуального контролю та показника моральної нормативності у формуванні стійкості до стресу, що дозволяє стверджувати, що саме цим утворенням належить провідна роль у зниженні рівня емоційної лабільності й підвищення стійкості.

У ході факторного аналізу так само визначено низку особливостей, що негативно позначаються (особистісна й реактивна тривожність, висока соціальна бажаність, низька самооцінка, мотивація уникнення невдач, низький рівень розвитку комунікативних навичок) на показнику стійкості до стресу курсантів під час їх навчання у вищому навчальному закладі, які опосередковано впливають на самооцінку рівня розвитку професійно значимих якостей, сприяючи стагнації професійного розвитку.

Результати факторного аналізу дають можливість припустити, що рівень стійкості до стресу курсанта під час навчання регламентується не стільки наявністю тих або інших суб'єктно-діяльнісних та особистісних характеристик, а рівнем їхнього розвитку у майбутніх правоохоронців. Так, перевага факторів, що знижують стійкості до стресу "професійний розвиток", буде забезпечуватися за рахунок механізмів компенсації (пасивно-оборонний або агресивно-домінантний тип поведінки), що буде сприяти виникненню протиріч між реальним "Я" (рівень розвитку професійно значимих якостей) і належним "Я" (ідеальна модель професійної придатності правоохоронця), провокуючи вини-

кнення внутрішнього конфлікту з подальшими руйнівними для особистості й майбутньої діяльності наслідками.

Із вищезазначеного випливає, що особистісні й суб'єктно-діяльнісні характеристики, які наповнюють зміст стійкості до стресу, по-різному можуть визначати реальну поведінку потенційного правоохоронця в обраній ним діяльності відповідно до наявного рівня розвитку представлених якостей, ступеня їхньої структурованості та свідомості.

Засобами факторного аналізу нам так само вдалося виділити загальні (універсальні) та специфічні механізми подолання стресу курсантами. До загальних механізмів подолання стресу можна віднести такі особливості, отримані в рамках нашого дослідження:

не виявлено достовірних розбіжностей між високим та низьким рівнем стійкості до стресу і показниками екстраверсії-інтроверсії, однак високі показники стійкості до стресу характерні для інтровертованих курсантів, а в групі курсантів з низьким рівнем стійкості до стресу превалюють показники екстраверсії;

особливості взаємодії мотиваційного компонента з показниками стійкості до стресу свідчать про безпосередній вплив мотиваційного механізму на показник стійкості до стресу майбутніх правоохоронців;

дія універсальних механізмів, що підвищують стійкість до стресу майбутніх правоохоронців, так само забезпечується за рахунок низького рівня ригідності, тривожності й високого рівня розвитку комунікативних навичок;

високий рівень сформованості професійних навичок та їхня адекватна самооцінка гарантують більший ступінь стійкості до стресу майбутніх правоохоронців, що так само є, на наш погляд, універсальним механізмом.

Специфічні механізми, які детермінують формування стійкості до стресу, знаходять своє відображення в адекватній моральній нормативності, високій соціальній терпимості, що підтверджується наявністю цих якостей у групі курсантів з високими показниками стійкості до стресу й відсутністю їх у курсантів із низькою стійкістю до стресу, а так само інтернальності перших та

“захисної екстернальності” інших. Поряд із цим інтелектуальний розвиток як одна зі значимих особистісних характеристик курсанта у професійному становленні так само має свої особливості у забезпеченні стійкості до стресу. Констатувати специфічність даного механізму у протидії стресу дозволяє нам той факт, що високий загальний інтелектуальний розвиток, відзначений у курсантів з високим рівнем стійкості до стресу, сприяє ефективному вирішенню виникаючих труднощів, тоді як знижені (щодо курсантів з високим рівнем стійкості до стресу) інтелектуальні потенції вірогідно дають можливість курсантам з низьким та середнім рівнем стійкості до стресу не зауважувати об’єктивно виникаючі труднощі (стресори).

В основі конструктивних механізмів стійкості до стресу курсантів МВС лежать: високий рівень сформованості професійних навичок та вмій і його адекватна самооцінка, інтровертованість, інтервальний локус контролю, мотивація досягнення успіху, високий інтелектуальний розвиток, адекватна моральна нормативність, високий рівень розвитку комунікативних навичок. Саме ці механізми дозволяють продуктивно вирішувати проблемні професійні ситуації та завдання, що, у свою чергу, сприяє професійному росту й особистісній самореалізації, тоді як їхня відсутність або недостатньо високий рівень розвитку сприяє домінуванню ситуаційним способам подолання стресу (перекладання відповідальності, відхід від труднощів, екстрапунитивний та покірно-соромливий стиль поведінки й под.), що гальмує професійне становлення та особистісний розвиток. На основі отриманих у ході кореляційного й факторного аналізу результатів необхідними, на наш погляд, є розробка та впровадження програми психологічних тренінгів, спрямованої на пошук резервних можливостей, на підвищення стійкості до стресу майбутніх правоохоронців.

### **Список використаної літератури**

1. Барко, В. І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект) : монографія / В. І. Барко. – К. : Ніка-Центр, 2002. – 296 с.



2. Галімов, Ю. А. Психологічне прогнозування надійності діяльності офіцерів оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Галімов Юрій Анатолійович, НАДПСУ імені Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2004. – 147 с.

3. Кельбья, В. Г. Виховання професійних якостей у майбутніх офіцерів оперативно-розшукових органів Прикордонних військ України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02 / В. Г. Кельбья, Національна академія Прикордонних військ України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2002. – 18 с.

4. Конопльов, В. В. Психологічна адаптація курсантів ВНЗ МВС України до діяльності підрозділів кримінальної міліції : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / В. В. Конопльов, Нац. акад. внутр. справ України. – К., 1999. – 16 с.

5. Корнєв, О. М. Професійно-психологічна підготовка працівників підрозділів швидкого реагування міліції України : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / О. М. Корнєв, Нац. акад. внутр. справ України МВС України. – К., 2001. – 18 с.

6. Лефтеров, В. О. Психологічні причини загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / В. О. Лефтеров, Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2001. – 19 с.

7. Логачов, М. Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних ситуаціях : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / М. Г. Логачов, Ун-т внутр. справ. – Харків, 2001. – 16 с.

8. Платонов, І. В. Динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності : дис. ... канд. психол. наук : 20.02.02 / Платонов І. В., НАПВУ. – Хмельницький, 2001. – 164 с.

9. Потапчук, Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : монографія / Є. М. Потапчук. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2004. – 319 с.

10. Тімченко, О. В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція) : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.06 / О. В. Тімченко, Національний ун-т внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2003. – 35 с.

11. Філіппов, С. О. Психологічні умови вдосконалення правоохоронної діяльності офіцерів Державної прикордонної служби України : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09 / С. О. Філіппов, НАДПСУ. – Хмельницький, 2004. – 18 с.

12. Шайхлисламов, З. Р. Прогнозирование эмоциональной устойчивости работников органов внутренних дел в экстремальных условиях служебно-оперативной деятельности : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / З. Р. Шайхлисламов, Университет внутренних дел Украины. – Харьков, 1997. – 156 с.

13. Яковенко, С. І. Теорія і практика психологічної допомоги потерпілим від катастроф (на прикладі постчорнобильської ситуації) : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 / С. І. Яковенко, Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 1998. – 34 с.

14. Ярошок, Ю. В. Регуляція психической напруженности военнотружачих в служебно-боевой обстановке : дисс. ... канд. психол. наук: 20.00.02 / Юрий Викторович Ярошок, НАПВУ. – Хмельницький, 2001. – 162 с.

*Рецензент – доктор психологічних наук, професор О. В. Тімченко*